

dan deniz yönünden giriş aksı üzerinde-kiler birinci katta balkon olarak devam etmektedir. Bu katta korent düzeni kullanılmıştır. Yan cephelerde ise revakların üstü kapalı mekâna dönüştürülmüştür ve ana kütleyle geçiş yuvarlatılarak sağlanmıştır. Dört cephede revak kullanımıyla yapı Palladio'nun (ö. 1580) Villa Capra'daki tasarımını hatırlatmaktadır. Bir kaide üzerine oturtulmuş olan kasır zemin kat, birinci kat ve birinci katın orta salonunun tavanını yükseltmek ve bu mekâna bol ışık sağlamak amacıyla yapılan bir çekme kattan meydana gelmektedir. Çekme katın yan cephelerine yine birer revak yerleştirilerek bu katla alt yapı arasında kütleli bir ilişki kurulmuştur.

Yapıya deniz cephesinden girildiğinde kare planın üç dikdörtgene ayrıldığı görülür. Ortadaki dikdörtgen geniş bir salondur. Yanlarda, köşelerde birer kare planlı oda ile bu odaların arasında elips biçimli mekân birimleri bulunur. Bu birimlerden sağdaki, barok üslup özellikleri gösteren bir çift merdivenle değerlendirilmiştir. Merdivenin son bulduğu birinci kattaki çıkışa, padişahın merdiveni çıkarken bendegânlar tarafından alkışlanması için parmaklıklı dar bir koridor-balkon yapılmıştır. Üst katın planı zemin katın planını tekrarlar. Salon 14 metre yükseklikteki kasetlenmiş tavanı, kemer, pencere, kapı-pilasterle oluşturulan duvar düzeni, desenli mozaik parkesi, büyük duvar aynaları ve perde kornişleriyle görkemli bir görünüme sahiptir. Eski fotoğraflardan bu salonun Avrupa üslubunda ve zengin biçimde döşendiği anlaşılmaktadır. Burası Avrupa saraylarında görülen büyük balo salonlarının tam bir benzeridir.

Diş kütlede yarım yuvarlak kemerli ve dikdörtgen çerçeveli pencerelerle dışarı açılan kasır, derzli duvar düzenine sahip olan zemin katta pencere üzerinde eşkenar dörtgenler içinde bitkisel motifli kabartmalarla, birinci katta ise pencere altında gırlantılar ve arşitravda az derin kabartmalarla bezenmiştir. Yapının köşeleri pilasterlerle daha belirgin hale getirilmiştir. Kasır mantar ağacı, ihlamur, manolya ve çam gibi çeşitli ağaçlarla oluşturulmuş bir koru-parkle çevrelenmiştir. Koru-parkta ayrıca dar dolambaçlı bir koridorla girilen iki küçük mekândan oluşan bir hamam bulunmaktadır. Hamamın duvarları ıstırye kabuğuyla kaplanmış ve içerideki havayı se-

rinletmesi için yukarıdan akıtılan sularla duvarlar devamlı ıslak tutulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

Yıldız Albümleri, İÜ Ktp., nr. 90.407, 90.461, 90.530; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 446-447; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, s. 174-177; R: Ekrem Koçu, "Beykoz Kasrı", *İst. A, V*, 2657-2660; Pakalın, I, 215-216.

AYLA ÖDEKAN

el-BEYKÜNİYYE

(البيونية)

Beykūnī

(ö. 1080/1669 [?])

tarafından kaleme alınan

hadis usulüne dair manzum risâle.

el-Beykūniyye veya *el-Manzūmetü'l-Beykūniyye* adıyla bilinen risâlenin müellifi olan Ömer (Tâhâ) b. Muhammed b. Fettūh el-Beykūnī ed-Dimaşkī hakkında fazla bilgi yoktur.

Hadis usulüne dair otuz dört beyitten ibaret küçük bir risâle olan *el-Beykūniyye* kolay ve akıcı bir üslûba sahiptir. Hadis usulü kitapları arasında orijinal bir mahiyeti olmamakla birlikte hadis türlerini kısa ve öz bir şekilde tarif etmesiyle dikkati çeker. Kolay ezberlenebilmesi sebebiyle de sahasında şöhret bulmuştur.

el-Beykūniyye'nin belli başlı şerh ve hâşiyeleri şunlardır. 1. Abdülkâdir b. Celâleddin el-Mahallî, *Fethu'l-kâdiri'l-muğîs* (TSMK, III. Ahmed, nr. 553, 339 varak). 2. Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerh 'ale'l-Manzūmeti'l-Beykūniyye* (Kahire 1305, 1310); bu şerhle birlikte basılan Atıyyetullah b. Atıyye el-Uchûrî'nin hâşiyesi. 3. Câdülmevlâ diye tanınan Muhammed b. Ma'dân, *Hâşiye 'ale'l-Manzūmeti'l-Beykūniyye*. 4. Mahmud Neşâbe, *el-Behcetü'l-vaz'îyye şerhu metni'l-Beykūniyye* (Trablusşam 1328). Ayrıca esere Sıddîk Hasan Han'ın *el-'Urcûn fi şerhi'l-Beykūn*, Bedreddin el-Hasenî'nin de *ed-Dürerü'l-behiyye fi şerhi'l-Manzūmeti'l-Beykūniyye* adlarıyla birer şerh yazdıkları ve Hasan Muhammed Meşşât'ın *Beykūniyye* şerhinin Cidde'de yayımlandığı (1392/1972) kaydedilmektedir.

Risâle bazan 2-3 sayfa halinde müstakil olarak, fakat daha çok şerhleriyle birlikte defalarca basılmıştır. Özellikle Mısır'da (1273, 1276, 1297, 1302, 1306, 1322) ve Bombay'da (1274) yapılan baskıları bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü'l-ülümü'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Haydarâbâd 1935 — Medine 1397/1977, nâşirin girişi; Abdülhak ed-Dihlevî, *Muqaddime fi usûli'l-hadîs* (nşr. Selâm Hüseyin en-Nedvî), Leknev 1406/1986, nâşirin girişi, s. 21; Serkîs, *Mu'cem*, I, 366, 619; Brockelmann, *GAL*, II, 396; *Suppl.*, II, 419; Abdullah Sirâceddin, *Şerhu Manzūmeti'l-Beykūniyye*, Halep 1372, s. 156; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XII, 40; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 283; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 218.

ALİ OSMAN KOÇKUZU

BEYLEK el-KIPÇAKİ

(XIII. yüzyıl)

Eyyûbîler ve Memlûkler devrinde

Mısır'da yaşayan

Kıpçak Türkleri'nden bir mineralog.

Hayatı hakkında klasik biyografi kitaplarında bilgi bulunmamaktadır. Kahire'de ve muhtemelen de Hama'da yaşamıştır.

1282-1283 yıllarında *Kitâbü Kenzi't-tüccâr (ticâr) fi ma'rifeti'l-ahcâr* adlı kitabı yazdı. Bu eserin seksen sekiz sayfa tutan orijinal yazma nüshası halen Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır (nr. 2779). Bu nüshanın harap olan ilk sayfasında eserin adı ile "İle's-sultân el-Melikü'l-Muiz (?) Muhyiddin Ya'kûb b. Ebî Bekr (....) b. Eyyûb rahimehümullah" şeklinde bir ithaf ibaresi okunmaktadır. Ancak eserin 4. sayfasında da "Efendimiz Hama sultanı Sultan el-Melikü'l-Mansûr Nâsirüddin Muhammed b. Sultân el-Muzaffer Takiyüddin Ömer b. Şâhinsâh b. Eyyûb'un kütüphanesine bu kitabımızla hizmet etmeyi düşündük" cümlesi yer almakta, bu durum ise kitabın kime ithaf edilmiş olduğu konusunda tereddüt uyandırmaktadır. Beylek bu eserinde İlkçağ düşünür ve bilimlerinden Hermes, Tyanalı Apollonios, Aristoteles ve Ptolemaios, müslümanlardan da Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Bîrûnî ve Gazzâlî gibi isimler başta olmak üzere yirmi üç yazardan iktibaslar yapmıştır. Kitapta adı en çok geçen kişi, XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Tîfâşî adlı bir İslâm mineralogudur. Esasen Beylek kitabını Ahmed b. Yûsuf et-Tîfâşî'nin (ö. 651/1253) *Ezhârü'l-efkâr fi cevâhiri'l-ahcâr* (Florence 1818 [İtalyanca tercümesi ile]; Bologne 1906; Kahire 1977) adlı eserine dayandırmıştır. Bu kitaptaki plan, takdim tarzı, bölümler, bölüm başlıkları ve eski yazarlardan alınan anekdotlar Beylek'in eserinde de aynen

tekrarlanmıştır. Bununla birlikte Tifâşî'nin eseri yirmi beş bölümden oluşurken Beylek'in kendi kitabını, onunkilere beş yeni bölüm daha ilâve ederek otuz bölüm halinde telif ettiği görülmektedir.

Beylek'in eserinde bulunan bir nottan, onun 1242-1243 yıllarında Trablus'tan Suriye'ye ve oradan da İskenderiye'ye deniz yolculuğu yaptığı öğrenilmektedir. Beylek bu seyahat sırasında çok bulutlu, yıldızsız bir gecede kaptanın bir mîknatis iğnesini kamıştan geçirmek suretiyle haç şeklinde bir alet yapıp bunu kap içerisindeki suda yüzdürdüğünü, aletin çevresinde bir mîknatis çubuk dolaştırdığı zaman iğnenin bunu izlediğini, fakat çubuk çekildiği zaman kuzey-güney doğrultusunda hareketsiz kaldığını görmüş ve bunu eserinde anlatmıştır. Böylece Beylek İslâm ilim âleminde manyetik iğnenin gemi pusulası olarak kullanılışından bahseden ilk yazar olmuş, bu konuda verdiği bilgiler çeşitli Batı dillerine tercüme edilmiştir (bk. DSB, I, 533).

Öte yandan, eğer İbnü's-Sââtî el-Horasânî'nin (ö. 627/1230) *Risâle fi 'ame-li's-sâ'ât ve'sti'mâli'hâ* adlı saatler ve nasıl kullanıldıkları hakkında bilgiler ihtiva eden ve halen Köprülü Kütüphanesi'nde (nr. 949) bulunan risâlesini 1260'ta istinsah eden Beylek adlı matematikçi ile (bk. Şeşen v.dğr., I, 483) yine İstanbul'da bulunan 668 (1269-70) tarihli bir matematik kitabındaki (bk. DSB, I, 532) eserin kendisine ait olduğunu ifade eden notun sahibi aynı adlı matematikçi Beylek el-Kıpcâkî ise, onun matematik ve tabii ilimlerin en az üç farklı alanında çalışmış olduğu anlaşılır. Ancak *Kitâbü Kenzî't-tüccâr*'da baba adı Muhammed gibi okunduğu halde saatlerle ilgili yazmada Abdullah olarak geçmektedir. Bu iki ilim adamının hayatı ve çalışmaları ile ilgili tarihler bunların aynı kişi olmaları ihtimalini akla getirmekte ise de baba adları şüphe uyandırmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Carra de Vaux, *Les penseurs de l'Islam*, Paris 1921-26, II, 371-372; Brockelmann, *GAL*, I, 652; *Suppl.*, I, 904; Sarton, *Introduction*, II, 780, 1072; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü Mahtûâtî Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, I, 482-483; M. Plessner, "Baylak al-Qıbjâqî", *DSB*, I, 532-533; Mongia Mensia, "Un Traité inédit de Minéralogie au 13ème siècle", *IBLA*, XL/140 (1977), s. 281-295; H. Suter — J. Wernet, "Tbn al-Sâ'âtî", *EI²* (İng.), III, 921; E. Wiedemann, "Maghnâtiş", *EI²* (İng.), V, 1169.

BEYLEKÂNİ

(bk. MÜCİRÜDDİN-i BEYLEKÂNİ).

BEYLERBEYİ

Osmanlı taşra teşkilâtında en büyük idarî birim olan eyaletin askerî ve idarî âmiri.

Türk-İslâm devletlerinde değişik isimler altında zikredilen bu yetkili Osmanlı kaynaklarında beylerbeyi, mîr-i mîrân, emîrü'l-ümerâ ve vali adlarıyla geçmektedir.

Osmanlılar'daki beylerbeyiliğin menşinin Bizans veya Türk-İslâm devletleri olduğu konusunda Türk ve Batılı tarihçiler arasında farklı görüşler ileri sürülmüş, ancak Fuad Köprülü ve daha sonra İ. H. Uzunçarşılı'nın, müessesenin Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Altın Orda ve Memlûkler'de aynı veya farklı isimlerle mevcudiyetini kaynaklara dayanarak ortaya koymaları konuya açıklık getirmiştir. Anadolu Selçukluları'nda ordunun sevk ve idaresinden beylerbeyi (melikü'l-ümerâ) sorumlu idi. Bütün orduların başkumandanı durumunda olan beylerbeyilerden, herhangi bir ihtilâle veya saltanat değişikliğine sebep olabilir endişesiyle bazan hükümdarlar bile çekinirdi. Bunların Osmanlılar'daki beylerbeyilerden çok daha yetkili ve nüfuzlu oldukları anlaşılmaktadır. İlhanlılar'da da aynı şekilde ordunun kumandanı ve askerî işlerin sorumlusu beylerbeyi idi. İlhanlı ülkesinin askerî idaresinden sorumlu dört "emîr-i ulus"un birincisine beylerbeyi denilir ve merkezde otururdu. Tefrifatta vezirden de önce yer alırdı. Yarlıklarda hükümdardan sonra bunların adları yazılır, daha sonra vezirin ismi gelirdi. İlhanlılar'da beylerbeyinin yetkilerinin genişliğine karşılık sorumlulukları da ağırdı. Küçük bir hatadan dolayı idam edilebilirlerdi. Altın Orda Devleti'nde aynı müessesenin bulunduğu ve kaynaklarda isminin "emîr-i ulus", "emîrü'l-ümerâ" ve "beylerbeyi" şeklinde geçtiği görülmektedir. Memlûkler ve Safevîler'de de beylerbeyi unvan ve makamının mevcut olduğu, ancak yetki ve sorumluluk açısından farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Böylece Osmanlılar'daki müessesenin temelini Bizans'ta değil Türk-İslâm devletlerinde ve özellikle tabii vârisi olduğu Anadolu Selçukluları'nda aramak tarihî seyre daha uygun görünmektedir. Ancak esastaki benzerli-

ğe karşılık görev ve yetkileri açısından Osmanlılar'da hayli farklı bir uygulama bulunduğu şüphesizdir.

Beylerbeyi Osmanlılar'da önceleri "geniş askerî yetkilere sahip kumandan" anlamında kullanılırken yeni fetihlerden hemen sonra kurulan eyaletlerin askerî ve idarî âmirine beylerbeyi denildi. Ayrıca XV. yüzyılda beylerbeyilik ve Rumeli beylerbeyiliği rütbe ve pâyeye olarak kullanılmıştır. *Fâtih Kânunnâmesi*'nde bu anlamda, "Mal defterdarından nişancı olsa beylerbeyilik hükmü ile olur" denilmektedir (s. 34). I. Murad Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de fetihler yapması için Rumeli beylerbeyi olarak görevlendirmiştir. Böylece Rumeli beylerbeyiliği idarî bir birim olarak ortaya çıkmıştır. Bir süre sonra 1393'te Yıldırım Bayezid merkezi Ankara olmak üzere Anadolu'daki toprakların idaresini Anadolu beylerbeyi olarak Timurtaş Paşa'ya havale etti. Daha sonra yeni fetihler ve ilhak edilen topraklarla Osmanlı ülkesinin genişlemesiyle beylerbeyiliklerin (eyalet) sayısı da hızla arttı.

Beylerbeyilere aynı zamanda vali de denilmekle birlikte bu sonuncu unvan daha çok XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış, XIX. yüzyılda idarî teşkilâtta peş peşe yapılan değişiklikler sonunda vali kelimesi resmen kabul edilmiştir. Ancak Rumeli beylerbeyiliği pâyeye olarak imparatorluğun sonuna kadar yaşamış, Rumeli beylerbeyiliği pâyeleri salnâmelerde de yer almıştır (*Salnâme*, 1329, s. 35-36).

Bizde doğrudan doğruya beylerbeyilerin biyografilerine tahsis edilmiş eserler yoktur. Ancak Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî*'sinde beylerbeyilerle ilgili kısa ve resmî görev değişikliklerini veren bilgiler bulunmaktadır. Mehmed Süreyyâ bu kişilerin yetişme ve tahsil dönemlerinden bahsetmeden kısaca "Enderun'dan bi't-tefeyyüz" ibaresiyle durumu ifade etmektedir. Ayrıca sadrazamlığa yükselmiş beylerbeyilerin biyografilerini *Hadikatü'l-vüzerâ* ve zeyillerinde bulmak mümkündür. Her eyalette beylerbeyilik yapanların kısa biyografileri genellikle eyalet salnâmelerinde verilmiştir (meselâ Yemen eyaletinde beylerbeyilik yapanlar için bk. *Yemen Vilâyet Salnâmesi*, San'a 1307, s. 27-51).

Beylerbeyilerin Tayin ve Azli. Osmanlılar'da XV. yüzyıldan itibaren seyfiye, ilmiye, kalemiye adıyla meslekler belirli hale gelmiş, beylerbeyiler seyfiye züm-